

RANOBAROKNA PRODEČTVA PATRA BELOSTENCA

Franjo Pajur, Zagreb/Burgenland

Sažetak

Osim obimnog i posthumno izdanog rječnika *Gazophylacium*, pavlin Ivan Belostenec autor je i deset propovijedi vezanih uz blagdan Tijelovo i nastalih vjerojatno za tijelovski tjedan 1669. godine, a ne između 1662. i 1671. godine. Prvotna, usmena verzija propovijedi razlikovala se zacijelo od one tiskane, jer se ova druga odlikuje obilnošću čakavskih riječi i taj hibridni jezik (kajkavsko-čakavski s primjesama štokavskog) upućuje da su prodečtva objavljena s ciljem da budu razumljiva svima koji “je budu štali ale čuli”, te zacijelo nisu bila namijenjena samo “für eine rein kajkavisch Hörschaft”. Ovim se radom nastoji utvrditi baroknost Belostenčevih prodečtava odnosno jesu li ona “die typischen Früchte des kirchlichen Hochbarocks” ili su “kao književno djelo jedva interesantne”? Prije svega se razmatra jesu li sermone patra Belostenca strukturirane tipičnom retoričkom shemom barokne propovijedi, koja se još uvijek oslanja na sustav antičke retorike, odnosno karakterizira li ih tipični barokni ornatus. Iz raščlambе se nádaје da je Belostenec očevidno imao na umu retorička teorijska načela i njima se na stanovit način rukovodio u strukturiranju partes orationis svojih prodečtava uz iznimku specifičnog exordiuma koji svojom jasnom odijeljenošću od ostatka propovijedi i grafičkom omeđenošću uvodnom i ponovljenom perikopom, te kratkim nacrtom govora (narratio) odstupa od uobičajene sheme. Isto tako, kao posebnost, pater si Ivan dopušta stanovitu licentiu poeticu u prijevodima latinskih biblijskih citata, koji su više njegove parafraze negoli doslovni prijevodi, kao i u stilizaciji pojedinih biblijskih primjera. Glede ornatusa pak, a temeljem u literaturi često navođenog bogatstva kontaktnih sinonima, ne mogu se Belostenčeve propovijedi okarakterizirati kao djelo tzv. zrelog ili visokog baroka: jedna jedina cjelovita pelda, više propovijedi bez ijednog baroknim procedéom strukturiranog exempluma, izočnost razgranatih gomilaranja (cumulatio ili amplificatio), bogate alegoričnosti sa simboličnošću odnosno horizontalne ili vertikalne antitetičnosti, najrječitije govore u prilog ovoj tvrdnji. Ovo, dakako, ne znači da je “priroda Belostenecu uskratila izrazite oratorske sposobnosti”, nego prije retoričku suzdržanost jednog visokog pavlinskog dužnosnika, njegovu bojazan da barokno obilje dodataka i ukrasa ne preraste pravu propovijed. Iz svega se rečenog nádaје da su Belostenčeve tijelovske propovijedi rano-

barokne, to jest s naznakama bogata baroknog ornatusa, koji se ipak razlikuje od zlatnog doba” kajkavskog baroka (*Habdelićevih traktata ili Zagrepčevih propovijedi*), a što je zacijelo pokazala i usporedba Belostenčeva exordiuma s odgovarajućim Zagrepčevim.

Ključne riječi: *Belostenec, barokna propovijed, retorička shema, ornatus*

Da je pored obimnog rječnika *Gazophylacium* (izdanog posthumno - tek godine 1740.) pavlin Ivan Belostenec¹ (1593./4.-1675.), koji “spada medju najučenije i najzaslužnije hrvatske pavline”² a kojega se stanovito vrijeme pogrešno nazivalo *Belostenec Orlović*,³ autor i deset tijelovskih propovijedi zabilježeno je od najstarijih vremena, pa tako već u Bengerovom *Annaliumu* (“... decem illyricis sermonibus, de sanctissimo Corpore Christi”⁴) i *Catalogusu* (“Item Conciones decem de SS. Corpore Christi, idiomae croatico, /:tacito suo nomine editas:/ de quibus refert Album Lepoglavense ad a. 1672.”⁵), Oroszovom

¹ Raspravu oko leksikografova imena, koju je započeo Tkalčić (Tkalčić, Iv. Krst. *O stanju više nastave u Hrvatskoj prije, a osobito za Pavlinah* RAD JAZU Knj. XCIII Zagreb 1888), nastavio Dukat (Dukat, Vladoje *Belostenec - Bilostinac* Nastavni vjesnik knj. 42, Zagreb 1933/34.) i drugi (kao primjerice Gostl, Igor *O Belostencu, njegovu djelu i podrijetlu* Hrvatska obzorja Split 1995) a koja je – temeljem 1992. g. pronađenog primjerka s naslovnim listom - rezultirala uporabom štokavskoikavskog *Byllostinacz/Bilostinac* umjesto uobičajnog kajkavskoekavskog lika *Belostenec* (usp. članke Alojza Jembriha, Zvonimira Kurečića te Hrvojkje Mihanović-Salopek u časopisu *Gazopylacium* br. 1-2 2005.), najbolje je, možda, zaključiti citatom Vončine: “*Navici koju je uveo rječnik-div ne moramo se protiviti: njegov je tvorac bio Belostenec koji je sam sebe nazivao Bilostinac*” (Vončina, Josip *Belostenčevo podrijetlo* Filologija, knj. 17, Zagreb 1989., s. 133). Dodajmo samo kako se pater Ivan u svim dokumentima iz prve polovice XVII. st. naziva *Belostenec/Belostenac*, a nakon 1750. pretežitno *Bilostinac*, iako glede drugog ima i nekoliko iznimaka. Ako se ovome doda činjenica postojanja građanske obitelji tog prezimena u to doba u Varaždinu (... *Martini Beloztenecz* - fasija varaždinskog plemića Ridanca iz 1634.), kao i Bengerov navod da se Belostenec “*postea Provincialis Istriae ... reversus ad n a t i v a m Provinciam, obiit Lepoglavae ...* (spac. F.P.; Benger, Nicolaus *Catalogus authorum ex Religiosis Ordinis sancti Pauli primi Eremitae* [1766.] rkp. pag. 7)” , onda je pretpostaviti kako se on ipak zvao *Belostenec*, dok je lik *Bilostinac* rezultat njegovih kasnijih jezikoslovnih razmišljanja potaknutih možebitnim (ili stvarnim) podrijetlom iz Bijelih/Bilih Sijena/Stina - bilo ličkih, bilo slavonskih.

² Dočkal, Kamilo *Životopisni podaci o pavlinima (rkp.)* Zagreb, 1955. Arhiv HAZU/KBF s. 47

³ Zbrku je izazvao Ivan Kukuljević Sakcinski, koji je pogrešno shvatio napomenu Krčelićeva nastavljачa u *Annuama* o izdanju rječnika (“*Pater Orlovich Paulinus dictionarium croaticum sub nomine Bellosztenecz editit*” - *Annuae 1748-1767. Addimenta* MSHSM, vol. XXX, Zagreb, 1901., s. 552) i autora *Gazophylaciuma* nazvao *Belostenec Orlović* (Kukuljević, *Književnici u Hrvata iz prve polovine 17. vieka*, Zagreb 1869.). Zabunu je razriješio Franjo Fancev (*O postanju iliričko-latinskoga dijela Belostenčeva rječnika* Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor, ur. Pavle Popović, knj. 3, Beograd 1923., str. 150-165) dokazavši da je prvo leksikografovo ime, a drugo ime njegova nastavljачa i jednog od urednika rječnika, koji je živio u 18. stoljeću.

⁴ Benger, Nicolaus *Annalium eremi-coenobiticorum Ordinis Patrum Eremitarum sancti Pauli primi Eremitae* Vol. II. Posonii 1743, pag. 135

⁵ Benger, *Catalogus authorum ...* nav. dj. pag. 8

Synopsisu (“... decem Illyricis sermonibus de sanctissimo Corpore Christi”⁶) te u Horanyijevoj *Memoriae* (*Sermones illyrico idiomate de SS. Corpore Christi*)⁷. Potom se Kukuljević-Sakcinski poziva na Horanyija: “(Horanyi kaže, da je još izdao): *Predike o sv. tielu Isusovom* na hrvatskom jeziku⁸”, a Šafařík na njega i njegova prethodnika Orosza: “Io. Belloztenecz ‘*Decem sermones, illyrico idiomate, de SS. Corpore Christi*’ (gedruckt vor 1675.) Alexius Horanyi Memoria Hungarorum I. 272, wahrscheinlich aus F. Orosz Synopsis Annalium FF. Eremitarum Ord. S. Pauli P. E. Sopr. 1747. 8°”⁹ U međuvremenu Ljubić ponavlja već rečeno a jedini od svih autora zapisuje drugu godinu tiskanja: “*Predike o sv. Tielu Isusovu, deset na broju, tiskane u Gradcu 1675.*”¹⁰ Napoljetku, Kukuljević-Sakcinski navodi u *Književnicima* da su tiskane i Belostenčeve “hrvatske prodike o sv. tielu Isusovom, u Gradcu 1672, koje nam poznate nisu”¹¹ I tako su se još godinama Belostenčeva *prodečtva* smatrala izgubljenima i tek su poneki povjesničari hrvatske književnosti nagađali ponešto o njima, tako primjerice Vodnik: “Njegove ‘*Predike o sv. tijelu Isusovom*’ (1672.) dvije (? F.P.) su propovijedi, u kojima se pobija protestantska nauka o euharistiji”¹² ili pak Bogdanović, koji prepisuje navedeno: “Njegove *Predike o sv. tijelu Isusovom* (1672) dvije su propovijedi, u kojima se pobija protestantska nauka o euharistiji”¹³

Konačno je pred drugi svjetski rat mađarski slavist László Hadrovics otkrio u budimpeštanskoj sveučilišnoj knjižnici koligat tj. uvezanu knjigu, koja sadrži šest djela a jedno od njih je i “*Eucharisti Sermonis decem ab Admodum R. Olim. P. Joanne Belosztenez Ordinis S. Pauli I-mi Erem(itae), compositi*”, te svoje otkriće objelodanio godine 1939. u *Građi za povijest književnosti hrvatske XIV.* pod naslovom *Deset propovijedi o Euharistiji pavlina o. Ivana Belostenca*.¹⁴ Propovijedima nedostaju naslovni list, posveta kao i stranice 41-48. a o Belostenčevu autorstvu svjedoči rukom pisana bilješka na posljednjoj stranici teksta: “*Concinnavit supra adductos 10 sermones A.R.P. Joannes Belosztenez O.S. Pauli p. E.*”

⁶ Orosz, Franciscus *Synopsis Annalium eremi-coenobiticorum Fratrum Eremitarum Ordinis sancti Pauli primi Eremitae* Sopronii 1747. pag. 320

⁷ Horányi, Alexius *Memoria Hungarorum et provincialium* Viennae 1775, pag. 272

⁸ Kukuljević-Sakcinski, Ivan *Bibliografija hrvatska I* Zagreb 1860., str. 94

⁹ Šafařík, Pavel Josef *Geschichte der südschlavischen Literatur II, IV. Kroatische Literatur* Prag 1864, S. 362

¹⁰ Ljubić, Šime *Ogledalo književne poviesti jugoslavjanske II* Rijeka 1864. str. 518

¹¹ Kukuljević-Sakcinski *Književnici u Hrvatah iz prve polovine XVII. vieka s ove strane Velebita* Arkiv za poviestnicu jugoslavensku IX, Zagreb, 1868., str. 35

¹² Vodnik, Branko *Povijest hrvatske književnosti* knj. I. Zagreb 1913., str. 274.

¹³ Bogdanović, David *Pregled književnosti hrvatske i srpske* knj. I, Zagreb 1932., str. 426

¹⁴ Hadrovics, László *Deset propovijedi o Euharistiji pavlina o. Ivana Belostenca*, *Građa za povijest književnosti hrvatske JAZU XIV*, Zagreb 1939.

Cjeloviti primjerak, koji sadrži gotovo sve što je nedostajalo Hadrovicsevu tj. naslovni list i posvetu Ivanu IV. Draškoviću Trakošćanskom te stranice 41-48, otkrio je godine 1992. u knjižnici franjevačkog samostana u Zagrebu fra Vatroslav Frkin¹⁵ a naslovni list tog primjerka glasi: “*Sacri sermones in sacratissimum Festum Corporis Christi. Idiomate Illyrico compositi ac editi Opera A.R.P.E. Joannis Byllostinacz Ord. S. Pauli Primi Eremitae Provinciae Istriae & Vinodol bis Emerito Provinciale*”. Iz njega je također razvidno da su Belostenčeve propovijedi bile posvećene grofu Ivanu IV. Draškoviću Trakošćanskom: “*Illustrissimo Domino Comiti Dn. Ioanni Draskovith Perpetuo de Trakostjan*”, dok ono što nedostaje jest i nadalje godina i mjesto izdanja. S velikom se vjerojatnošću a temeljem navedenih izvora drži, kako je riječ o 1672. kao godini izdanja, a pretpostavlja se da je mjesto tiskanja Graz.

O vremenu i mjestu nastanka propovijedi razvila se među proučavateljima Belostenčeva djela cijela mala rasprava. Oslanjajući se na dataciju u osmom *prodečtvu*: “*Jer ovum se presvetum jestvinum jur skoroj jezero šeststo trideseti i šest let u svete materi cirkvi duše karšćanske po vsem okruglom svetu hrane, vzdaržavaju, krepe i ufanje stanovito i tverdno imaju ...*”¹⁶ Hadrovics je, dodajući tom broju 33 godine Isusova života, dobio godinu 1669. kao godinu postanka propovijedi. Ovo je osporio Vončina tvrdeći da je navedena godina zapravo godina “kada je osmo prodečtvo bilo izgovoreno s propovjedaonice”,¹⁷ a nikako godina nastanka svih propovijedi, argumentirajući to činjenicom da su sve propovijedi vezane uz jedan blagdan – Tijelovo i prema tome nastajale u raznim godinama, vjerojatno između 1662. i 1671. Navedenu postavku Vončina potkrepljuje i citatom kratkog završetka *prodečtava*: “*Na vekšu vsemogućega Gospodina Boga, preblažene Majke mile Marije, svetoga Pavla prvoga pušćenika, S. Grgura pape i doktora matere cirkve, na kojega dan srečno, najti trudno, ova prodečtva dokonjah ...*”¹⁸, napominjući “da je Belostenec doista u zbirku sakupio rukopise svojih propovijedi koje je sastavljao u toku niza godina, a pojedine mu je od njih (npr. one što su mogle ostati u svetičkome samostanu) godine 1671, kada ih je vjerojatno pripremao za objavljivanje, već bilo *,najti trudno*”.¹⁹ Ova je Vončinina korekcija bitna stoga što potire Hadrovicsevu tvrdnju: “*Die Predigten enstanden ... im Jahre 1669. Zu dieser Zeit war B. bereits 74 Jahre alt und lebte in Lepoglava. Das Schriftwerk war also für*

¹⁵ Usp. Jembrih, Alojz *Zrinsko-frankopanski jezično-književni krug i Tijelovske propovijedi Ivana Bilostinca* *Gazophylacium* 10, 2005 str. 52-53. kao i *Tijelovske propovijedi Ivana Bilostinca* (dalje: *Sacri sermones*), ur. A. Jembrih, Zagreb 2005.

¹⁶ Hadrovics, *Deset ...* nav. dj. str. 89

¹⁷ Vončina, Josip *Leksikografski rad Ivana Belostenca* u: Belostenec, Ivan *Gazophylacium II* pre-tisak Zagreb 1973. *Dodatak* str. VI

¹⁸ Hadrovics, *Deset ...* nav. dj. str. 112

¹⁹ Vončina, *Leksikografski ...* nav. dj. str. VII

eine rein kajkavisch Hörschaft bestimmt”²⁰ Vončininu tezu u najnovije vrijeme problematizira Tenšek, koji se opetovano vraća Hadrovićevoj godini, tvrdeći da su propovijedi završene na blagdan sv. Grgura Velikog: “*Na vekšu vsemogućega Gospodina Boga ... S. Grgura pape i doktora matere cirkve, na kojega dan srečno, najti trudno, ova prodečtva dokonjah ...*”²¹ i “izgovorene na Tijelovo i u tijelovskoj osmini godine 1669. koje se u Belostenčevo vrijeme slavila veoma svečano i kroz više dana”, argumentirajući to citatima iz osme propovijedi u kojoj “Belostenec ... više puta spominje službe, procesije i ceremonije ‘*ov tijeđan*’, ‘*ovoga vsega tijeđna*’, ‘*ov navlastito tijeđan*’, ‘*ove svete dneve*’, ‘*veliki prošastni tijeđan*’.”²² Dodajmo ovom da još i u XVIII. st. nalazimo svjedočanstva koja govore u prilog Tenšekovoj tvrdnji: u djelu Štefana Zagrepca *Hrana duhovna*, naime, izrijeком se govori o Tijelovskom tjednu.²³ Pri tom treba napomenuti da je Vončinino čitanje navedena citata iz Belostenčevih propovijedi, de facto njihova svršetka, pogrešno: “*najti trudno*” u navodu ne znači “naći teško”, nego “premda (iako)”²⁴ teško”, te navedeni citat treba čitati: “... sv. Grgura pape i doktora majke crkve, na kojega dan srečno, iako (premda) teško, ove propovijedi dovrših ...”, jer bi u suprotnom rečenica bila nelogična: “... sv. Grgura pape i doktora majke crkve, na kojega dan srečno, naći teško, ove propovijedi dovrših ...”! Da je tome tako, svjedoči i sam Belostenec u trećem prodečtvu: “*Tretič od od jedne žene, koja se je poufala i segurala u smrtnom grehu, n a j t i* (spac. F.P.) *otajnom, k ovomu svetomu pristupiti šakramentomu ...*”²⁵, jer i ovdje nalazimo *najti* u značenju *premda, iako*.

Ako se, dakle, na temelju rečenog priklanjam Tenšekovoj tezi o nastanku *prodečtava* patra Ivana, to nimalo ne mijenja osnovnu namjenu propovijedi: iz nje se još više nādaje zaključak da se prvotna, usmena verzija propovijedi razlikovala od one tiskane, posebice glede uporabe čakavizama. Naime, tiskana se verzija odlikuje bogatstvom čakavizama (“obilje dalmatinskih riječi”²⁶) te u literaturi

²⁰ Hadrovics, László *Zur Geschichte der einheitlichen kroatischen Schriftsprache* Budapest - Leipzig 1942, S. 36

²¹ *Sacri sermones*, s. 82

²² Tenšek, Tomislav Zdenko *Moralna obilježja propovijedi o euharistiji Ivana Belostenca* Gazophylacium 1-2, 2005. str. 112

²³ Štefan Zagrebec, *Hrana duhovna*, knj. V.: “... oni, koji dostojnu čast i poštenje iskazuju ... Pres. Oltarskomu Sakramentumu a najmre pak vu oveh 8. dneveh vu cirkvah i na procesjah ...” (s. 18); “... oveh Procesjah Telovneh, koje se vsako leto, ovoga tjeđna po vsjoj S. Matere Cirkve Rimske Katoličanske k časti Pres. Sakramenta čine ...” (s. 19); “... vu oveh osebjunem načinom o smeh dneveh na občinske procesje dojtj Stvoritelja i Odkupitelja svog častit ...” (s. 21); [spac. F.P.]

²⁴ Usp. 2. *najti* konj. dopusni veznik: *iako, premda; usp. ako 2, makar 2, premda*. H (s.v.), B (s.v. cum), J (s.v. etiamsi) – Rječnik hrvatskoga kajkavskoga književnog jezika, knj. treća, sv. 7, mučitelstvo-nestaja, Zagreb 1995.

²⁵ *Sacri sermones*, s. 32

²⁶ Vončina, *Leksikografski ...* nav. dj. str. VIII

često navođenih kontaktnih sinonima (*glubina i propast - 94, likarija i vračtvo - 56, blaguvati i jesti - 76, - 111, hiža i kuća - 106* itd.) i taj leksički mješovit jezik²⁷ upućuje da su *prodečtva* "objavljena s ciljem da budu razumljiva svima 'koji ,je budu štali ale čuli'"²⁸ odnosno "ein flüchtiger Blick auf diese Predigten genügt um den Leser davon zu überzeugen, daß sie nicht ausschließlich für Kaj- oder Ča-Sprecher gedacht waren, sondern für Kroaten überhaupt"²⁹ - dakle, ne samo za "čisto kajkavsko slušateljstvo", pa iako su (sukladno Hadroviscevoj i Tenšekovoj postavci) nastala godine 1669. tj. u vrijeme kada je Belostenec bio u Lepoglavi i govorio ih kajkavskom slušateljstvu.

Riječ je, doista, o jednom od relevantnih pokušaja stvaranja *interdijalekta* tj. leksički mješovitog jezika (*sekundarna mješavina svih triju hrvatskih temeljnih narječja tj. hibridni jezik vs. prijelazni govor*³⁰) utemeljenog na kajkavskom i čakavskom s primjesama štokavskog: "... *blagoslovil je Gospodin h i ž e i k u č e n j e g o v e i v s e m u , š t o j e i k a j i m a l ... v a z m e u h i ž u i d o m d u š e i t e l a s v o g a ... z a č n e s a m o d a s e d a r m i ...* (spac. F.P.)"³¹! Dakako, korijeni ove Belostenčeve trodijalekatske koncepcije su raznoliki: od dijalekatski miješanog pokupskog područja ("*okolo Kúpi riki*"³²) i zrinsko-frankopanskog ozaljskog kruga³³ do Belostenčeva službovanja "*in feracibus Illyrii littoribus, Dalmatia, Croatia, Slavonia, Istria et vicinioribus inibi Insulis...*"³⁴ ili pak činjenice što je kao možebitni (ili stvarni) potomak slavonskih prebjega iz Bile Stine bio odgojem sklon jezičnoj sintezi naših dijalekata, koju su od davnine propagirali njegovi jezični

²⁷ Držim, kao i Vončina, da je bolji termin *hibridni* negoli *mješovit* jezik, jer ovaj drugi pojam neizbježno priziva pejorativni prizvuk famozne Jagićeve ocjene jezika u *Sireni* Petra Zrinskog. "U toj je pjesmi, kao riedko gdje u našoj književnosti, jezik mješovit i šarovit (spac. F.P.): niti je prava štokavština, niti čakavština, nego jedno i drugo, a k tomu još ima primiešanih tragova kajkavskoga narječja" - V. Jagić *Adrianskoga mora Sirena*, Književnik, Zagreb 1866., str. 381.

²⁸ Vončina, *Leksikografski ...* nav. dj. str. VIII

²⁹ Hadrovics, *Zur Geschichte ...* nav. dj. S. 20

³⁰ Usp. Vončina, *Josip Belostenčev hibridni jezik* *Suvremena lingvistika* 1/2, Zagreb 1997. vs. Lončarić, Mijo *Pogled na jezik starog kajkavskog pjesništva* Hrvatsko kajkavsko pjesništvo do preporoda, Dani hvarskog kazališta, Split 1993.

³¹ *Sacri ...* nav. dj. str. 74

³² Križanić, Juraj *Gramatika* u: Golub, Ivan *Juraj Križanić* Zagreb 1983., s. 13

³³ Usp. Pisarević, A. *Mađarska i hrvatska Zrinijada* Školski vjesnik XIV, Sarajevo, 1907.; Novalić, Đuro *Književni krug oko braće Nikole i Petra Zrinskoga* Kolo god. V (CXXV), br. 3, Zagreb, ožujak 1967.; Vončina, *Josip Ozaljski jezično-književni krug*, Radovi zavoda za slavensku filologiju, sv. 10, Zagreb, 1968.; Vončina, *Josip Zrinski, Frankopan, Vitezović* (Predgovor) PSHK, Zagreb, 1976.; Vončina, *Josip Jezični razvoj ozaljskog kruga* *Filologija* knj. 7, Zagreb 1973. te Jembrih, Alojz *Zrinsko-frankopanski jezično-književni krug i Tijelovske propovijedi Ivana Bilostinca* *Gazophylacium* 1-2, 2005., kao i Jembrih, Alojz *Pogovor* izdanju: Belostenec, Ivan *Svete propovijedi za svetkovinu Tijelova* Zagreb, 2005.

³⁴ *Gazophylacium*, predgovor, reprint, Zagreb 1972-3.

prethodnici poput glagoljaša (neuspjeli pokušaj stvaranja hibridnog, čakavsko-kajkavskog jezika, jer ga provode pojedinci i to rukopisno³⁵) i protestanata (provodi ga znatno jači, protestantski pokret, i to tiskom, ali mu još nedostaje potpora svjetovnih vlasti³⁶), te posebice Franjo Glavinić o čemu najbolje svjedoči učestalost sinonimskih parova u njegovu djelu: “*okno ili oblok; razbojniku ili tolvaju, kvarom ili škodom* itd.”³⁷

Ono što nas, međutim, u ovom radu zanima jest baroknost Belostenčevih *prodečtava* odnosno jesu li one “die typischen Früchte des kirchlichen Hochbarocks”³⁸ ili su “kao književno djelo jedva interesantne”³⁹? Zanima nas, dakle, jesu li *sermones* patra Belostenca strukturirane tipičnom retoričkom shemom barokne propovijedi, koja se još uvijek oslanja na sustav antičke retorike (1. *exordium*, 2. *narratio*, 3. *argumentatio* s uključivim *probatio*, *refutatio* vs. *applicatio* i 4. *epilog/peroratio*)⁴⁰ odnosno karakterizira li ih tipični barokni *ornatus* odnosno za nj najtipičnija: 1) gomilanja, kako *cumulatio*, tako i *amplificatio*, 2) alegoričnost, s uključivom simboličnošću te 3) antitetičnost, kako horizontalna, tako i vertikalna.

Sa strukturalno-kompozicijskog aspekta gledano sva Belostenčeva *prodečtva*⁴¹ počinju onim što se u antičkoj retorici nazivalo *initium exordiuma* a što može biti sentencija ili *exemplum* tj. u našem konkretnom slučaju - p e r i k o p a (biblijska sentencija ili “svetopisamski redak”, kako kažu teolozi⁴²). Kako su sve propovijedi vezane uz jedan blagdan (Tijelovo), perikope se odnose na Tijelo Kristovo odno-

³⁵ Usp. Hercigonja, Eduard *Iz radova na istraživanju sintakse i stila nekih glagoljskih neliturgijskih kodeksa XV. st.* Radovi zavoda za slavensku filologiju sv. 7, Zagreb 1965., str. 119-139.

³⁶ Usp. Fancev, Franjo *Jezik hrvatskih protestantskih pisaca 16. vijeka* RAD JAZU br. 212, 214 Zagreb, 1916.

³⁷ Usp. Hercigonja, Eduard *Jezik i stilematika Glavinićevih spisa između književnojezičnih smjeranja hrvatskih glagoljaša i ozaljskoga kruga* u: *Na temeljima hrvatske književne kulture* Zagreb, 2004.

³⁸ Hadrovics, *Zur Geschichte ...* nav. dj. S. 16

³⁹ Vončina, *Leksikografski ...* nav. dj. str. VI

⁴⁰ Tako primjerice: “*Partes orationis in Rhetorica arte quattuor sunt: exordium, narratio, argumentatio, conclusio*” – Isidorus, *Etymologiarum libri XX* Lib. II c. VII. odnosno “*Quot istae sunt? quattuor: principia, narratio, argumentatio, peroratio*” - Fortunatianus, C. Consultus. *Artis rhetoricae* Lib. III, 12. odnosno “*Partes orationis sunt, ut quidam volunt, quattuor: exordium, narratio, argumentatio, peroratio sive conclusio*” – Victor, Sulpitius *Institutiones oratoriae* 16 odnosno “*Multi enim quattuor esse dixerunt, id est exordium, narrationem, quaestiones, epilogos.*” – Victorinus, Marius *Ex. in rhet. lib. 2*, 14 odnosno četiri dijela i pripadajuće četiri funkcije: “*Neque enim locuti sunt ad hanc regulam et diligentiam primi homines, nec prohoemiis praeparare, docere expositione, argumentis probare, adfectibus commovere scierunt*” – Quintilianus, Marcus Fabius *Institutio oratoria* IX, 4, IV.

⁴¹ Belostenec, Ivan *Svete propovijedi za svetkovinu Tijelova* (ur. Alojz Jembrih) Zagreb, 2005. (dalje: *Sacri sermones*)

⁴² Kurečić, Zvonimir *Teološki-dogmatski vidik Tijelovskih propovijedi Ivana Belostinca* *Gazophylacium* 1-2, 2005. str. 103-109 i Tenšek, *Moralna obilježja ...* nav. dj. str. 111-124

sno njegov simbol (kruh) i potječu iz evanđelja (9) a samo jedna iz psalma (1): *Qui manducatur hunc panem, vivet in aeternum. Koji jê ov kruh, živeti hoče ú véke.*⁴³ (1 i 2); *Caro mea vere est cibus. Telo moje stanovito je jestvina.*⁴⁴ (3, 5 i 7); *Qui manducatur me, ipse vivet propter me. Koji jê mene, on hoče živeti zavolj mene.*⁴⁵ (6 i 10); *Hic est panis, qui de coelo descendit. Ovo je kruh, koji je iz neba dole stupil.*⁴⁶ (8); *Coenantibus autem illis, accepit Jesus panem et benedixit, fregit deditque discipulis suis et ait: Accipite et comedete, hoc est corpus meum. Večerajući pako oni, vase Jezuš kruh i blagoslovi ga i razlomi i da ga vučenikom svojim i reče: vzmete i jedte, ovo jest telo moje.*⁴⁷ (9); *Memoriam fecit mirabilium suorum misericors et miserator Dominus: escam dedit timentibus se. Spominak je učinil čud svojeh milostivni i milosrdni gospodin Bog: jestvinu je dal vsem onem, koji ga se boje*⁴⁸ (4). Utemeljenost Belostenčevih propovijedi na evanđelju, većinom Ivanovu⁴⁹ povezana je nedvojbeno s temom propovijedi (Tijelovo), ali i sukladna razmišljanjima crkvenih autoriteta poput sv. Augustina: *“inter omnes divinas auctoritates, quae santis litteris continentur, evangelium merito excellit”*⁵⁰ odnosno Tertulijana (koji je, inače, prvi upotrijebio izraz *auctoritas*): *“apostolos domini habemus auctores”*.⁵¹

Sam e x o r d i u m počinje *in medias res*, kratkim *exemplumom*, tako primjericice: o kralju Davidu i Jonatanovu sinu Mifibožetu (*Meribaal*)⁵² (1), Elijanovim⁵³

⁴³ ... *qui manducatur hunc panem, vivet in aeternum* - Joan. 6, 59 (*Vulgata*) odnosno ... *Tko jede ovaj kruh, živjet će uvijeke* - Ivan 6, 58 (*Biblija KS*).

⁴⁴ *Caro enim mea vere est cibus* ... - Joan. 6, 56 (*Vulgata*) odnosno *Tijelo je moje jelo istinsko, ...* - Ivan, 6, 55 (*Biblija KS*).

⁴⁵ ... *qui manducatur me, et ipse vivet propter me.* - Joan. 6, 58 (*Vulgata*) odnosno ... *onaj koji mene blaguje, živjet će po meni* - Ivan, 6, 55 (*Biblija KS*).

⁴⁶ *Hic est panis, qui de caelo descendit* ... - Joan. 6, 59 (*Vulgata*) odnosno *Ovo je kruh koji je s neba sišao, ...* - Ivan 6, 58 (*Biblija KS*).

⁴⁷ *Cenantibus autem eis, accepit Iesus panem et benedixit ac fregit deditque discipulis et ait: Accipite, comedite: hoc est corpus meum* - Mat. 26, 26 (*Vulgata*) odnosno *I dok su blagovali, uze Isus kruh, izreče blagoslov pa razlomi, dade svojim učenicima i reče: ‘Uzmite i jedite! Ovo je tijelo moje!’* - Mat. 26, 26 (*Biblija KS*)

⁴⁸ *Memoriam fecit mirabilium suorum, misericors et miserator Dominus. Escam dedit timentibus se* - Psal. 110, 4-5 (*Vulgata*) odnosno *Čudesima svojim spomen postavi, blag je Jahve i milosrdan. Hranu dade štovateljima svojim* - Psal. 111, 4-5 (*Biblija KS*).

⁴⁹ *Glavnina propovijedi oslanja se na šesto poglavlje Ivanova evanđelja o Kruhu života, navlastito na retke 55-58* - Tenšek, *Moralna obilježja ...* nav. dj. str. 112

⁵⁰ A. Augustinus, *De consensu evangelistarum* 1, 1, 1

⁵¹ Tertullianus, *De praescriptione haereticorum*, 6, 4

⁵² *Et ait ei David: ‘Ne timeas, quia faciens faciam in te misericordiam propter Ionathan patrem tuum; et restituam tibi omnes agros Saul patris tui, et tu comedes panem in mensa mea semper* - Sam II. 9, 7 (*Vulgata*) odnosno *A David mu reče: ‘Ne boj se jer ti želim iskazati milost zbog tvoga oca Jonatana. Vratit ću ti sva polja tvoga djeda Šaula, a ti ćeš svagda jesti kruh za mojim stolom’* - Sam II. 9, 7 (*Biblija KS*).

⁵³ Claudius Aelinius / Elijan Klaudije (170-230): *De Natura Animalium*

primjerom o egipatskoj ptici pelikan (2), o Bogu koji je uvijek uz svoj narod, kao što je Jahve, bog Izraelaca, uvijek bio uz njih⁵⁴ (3), o kralju Davidu⁵⁵ (4), o kraljici Sabi i Salomonu⁵⁶ (5), usporedbom Krista s rajskim zdencem⁵⁷ (6), o mani s neba, kojom je Jahve hranio izraelski narod u pustinji⁵⁸ (7), Niceforovim⁵⁹ primjerom o perzijskom kralju imenom Hozroje (*Kožroe*) (8), o stoičkom filozofu Hrizipu (9) te o starcu Obed-Edomu⁶⁰ (10). S p e c i f i c u m Belostenčeva *exordiuma* je njegova jasna odijeljenost od ostatka propovijedi: on je grafički omeđen perikopom (uvodnom i ponovljenom) a ujedno sadrži i kratki nacrt govora tj. *narratio*, bez uobičajne odvojenosti dvaju *partes orationis* kao i bez prijelaza (*transitio*), što ga također distingvira od antičkih retoričkih načela.⁶¹ Temeljna zadaća *exordiuma*, kao uvoda u govor, još od antičkih vremena je pridobiti naklonost publike za predmet govora⁶² a što se postiže ako se slušateljstvo učini *attentum* (pozornim),

⁵⁴ *Quae est enim alia natio tam grandis, quae habeat deos appropinquantes sibi, sicut Dominus Deus noster adest cunctis obsecrationibus nostris?* - Deut. 4, 7 (*Vulgata*) odnosno *Jer koji je to narod tako velik da bi mu bogovi bili tako blizu kao što je Jahve, Bog naš, nama kad god ga zazovemo?* - Pon. zakon 4, 7 (*Biblija KS*).

⁵⁵ v. prije citirani psalam 111 (110)

⁵⁶ *et cibos mensae eius et sessionem servorum et ordinem ministrantium vestesque eorum et pincernas et holocausta, quae offerebat in domo Domini, non habebat ultra spiritum* - Reg. I 10, 5 (*Vulgata*) odnosno *jela na njegovu stolu, odaje njegove i dvorane, otmjenost njegove posluge i njihova odijela, njegove peharnike i paljenice koje je prinio u Domu Jahvinu, zastade joj dah* - Kralj I 10, 5 (*Biblija KS*).

⁵⁷ još nije bilo nikakva poljskoga grmlja po zemlji, još ne bijaše niklo nikakvo poljsko bilje, jer Jahve, Bog, još ne pusti dažda na zemlju i nije bilo čovjeka da zemlju obrađuje. Ipak, voda je izvirala iz zemlje i natapala svu površinu zemaljsku - Post. 2, 5-6 (*Biblija KS*).

⁵⁸ *Cumque operuisset superficiem deserti, apparuit minutum et squamatum in similitudinem pruinæ super terram. Quod cum vidissent filii Israel, dixerunt ad invicem: "Manhu?" (quod significat: "Quid est hoc?"). Ignorabant enim quid esset. Quibus ait Moyses: "Iste est panis, quem dedit Dominus vobis ad vescendum"* - Exod. 16, 14-15 (*Vulgata*) odnosno *Kad se prevlaka rose digla, površinom pustinje ležao tanak sloj, nešto poput pahuljica, kao da se slana uhvatila po zemlji. Kad su Izraelci to vidjeli, pitali su jedan drugoga: "Što je to? Jer nisu znali što je. Onda im Mojsije reče: "To je kruh koji vam je Jahve pribavio za hranu* - Izl. 16, 14-15 (*Biblija KS*).

⁵⁹ Sv. Nicefor (o. *750, † 828) je bio glavni bizantski povjesničar VII. i VIII. stoljeća.

⁶⁰ *Et ob hanc causam non eam adduxit ad se, hoc est in civitatem David, sed avertit in domum Obededom Getthæi. Mansit ergo arca Dei apud domum Obededom tribus mensibus; et benedixit Dominus domui eius et omnibus quae habebat* - Paral. I 13, 13-14 (*Vulgata*) odnosno *Nije dao svratiti Kovčega k sebi u Davidov grad nego ga skloni u kuću Obed-Edoma Gitejca. stade Kovčeg Božji kod Obed-Edomove obitelji, u njegovoj kući, tri mjeseca. Jahve stoga blagoslovi Obed-Edomovu kuću i sve što je imao* - 1 Ljet. 13, 13-14 (*Biblija KS*).

⁶¹ *ut non abrupte cadere in narrationem, ita non obscure transcendere est optimum* - (Quint. IV, I, 79).

⁶² *exordium est oratio animum auditoris idonee comparans ad reliquam dictionem* - Cic. *De inv.* I, 20

benevolum (dobrohotnim) i *docilem* (sklonim pouci).⁶³ Belostenec očividno ima na umu ove retoričke principe uvoda u govor i u njegovu *exordiumu* nalazimo njihove potvrde, koje se realiziraju dvojako: figurama ili izravno. Tako je primjerice u *exemplumu* o kralju Davidu i Jonatanovu sinu Meribaalu (1), kontrastno gomilanje atributa usmjereno ka zadobivanju pozornosti slušateljstva: “*veliki, zmožni, sveti, slavni, i prevredni kralj David vs. nekojemu, šantavomu, knastavomu i šepavomu človeku, imenom Mifibožet*”/Meribaal. Ili, u Elijanovoj *peldi* o pelikanu (2), u kojoj pelikan metaforizacijom postaje sam Krist (“*premili pelikan Jezuš*”) a ponovnom metaforizacijom pretvara se u kruh i vino, kao simbole njegova tijela i krvi i tako ostaje zauvijek među ljudima. Ili, paralelizmom između Židova i kršćana (3): “*Židovi su manu uživali i jeli, a kršćenici presveto telo i krv Kristuša Jezuša uživaju i tem se hrane*” odnosno “*Židovi preko morja čerlenoga projdoše zdravi i veseli, kršćeniki po čerlene muke i britke Kristuša Gospodina preko su prošli onda, kada su po nje i ž njum odkupljeni*”. Ili, nizanjem elativnih atributa biblijske djevice Rebeke (4): “*Prevlundna, prevredna, premudra, prerazumna, premilahnna, preslavna, preodičena, pregingava, prekipna, prelepa i prečudna ona divojčica Rebeka ...*”. Ili, u *peldi* o kraljici Sabi i mudromu kralju Salomonu (5) iz kojega se metaforizacijom izvodi sam Krist, koji “*prevrednu i presvetu jestvinu ostavil nam je, da se ž num jačimo i krepimo*”. Ili, usporedba Krista s rajskim zdencom⁶⁴ odnosno njegovih simbola – oltarskog sakramenta (6): “*I vidi mi se zevsema ov oltarski šakramentom on preplemeniti paradžomški zdenac, iz kojeg nam prevnoga dobra i prevelike milošče, koliko duševne toliko telovne kipe i izhajaju*”. Ili, o sedam čuda mane s neba i njene poveznice s Kristom i njegovim čudom preobrazbe tijela u kruh a krvi u vino kao simbolom (7): “*I znate li ona mana zlamenuvaše? Stanovito ništar drugo, nego ov božanstveni, nebeski i presveti šakramentom, pravu jestvinu i pitvinu duš našeh*”. Ili, u Niceforovu primjeru o perzijskom kralju Hozroju (*Kožroe*), koji je opsjedao Edeš⁶⁵ (8) i biskup toga grada Eulalio uze kip što ga je Krist dao svojedobno kralju toga grada, Alagoru, te je s redovnicima i pukom molio i noseći kip obilazio zidine. I dogodi se čudo te oganj što ga Perzijanci bacaše prema gradu okrenu se na njih i sve im popali te oni pobjegoše. Pozornost se slušateljstva nastoji postići usporedbom: ako Kristov kip ima takvu moć, kakvu tek ima Krist sam? Ili, paralelizmom u *peldi* o filozofu Chryžippušu⁶⁶

⁶³ Kao što već preporučuju retorički priručnici, tako primjerice: Quint. *Inst. or.* 4, I, 5; Cic. *De inv.* I, 15

⁶⁴ *Et fluvius egrediebatur ex Eden ad irrigandum paradisum, qui inde dividitur in quattuor capita* - Gen. 2, 10 (*Vulgata*) odnosno *Rijeka je izvirala iz Edena da bi natapala vrt; odatle se granala u četiri kraka* - Post. 2, 10 (*Biblija KS*).

⁶⁵ Po Pliniju: Antiohiju

⁶⁶ *Hrizip* (oko 280. p. n. e. - 207. p. n. e.) smatra se trećim vodećim stoikom (poslije *Kleanta*). Napisao je 705 knjiga i po tome je jedan od najproduktivnijih filozofa svih vremena. Bio je *Arkesilajev* učenik.

(9): “... da Chrižippa filozofa reči vazemši, slobodno i segurno reči k Kristušu, tako prečudno v ovom presvetom šakramentomu skritomu morem: O abysse ... O glubina vekovečna! O propast neizmerna!” Ili, hiperbolom u biblijskom *exemplumu* o starcu Obed-Edomu (10): “... tisućetisuć jezerokrat blažen i srećen človek on, koji arku ovu t.j. presveti šakramentom tela i krvi Kristuševe z onem zavetom, poniznostjum, umilenstvom i pobožnostjum vazme u hižu i dom duše i tela svoga, s kojum ju prijel beše starac Obededom”. S druge strane, izravno traženje pozornosti publike ostvaruje se eksplicitnim frazama poput “*prosim vas, poslušnete me nadalje*” (1), “*sada ovdje poslušnete*” (2), “*Verno i marljivo ... poslušnete*” (3), “*a vi radi i marljivo ... poslušnete, prosim*”(4), “*radi me i marljivo poslušnete*” (5), “*... poslušnete tiho i marljivo*” (6), “*tiho i marljivo poslušnete*” (7), “*tiho i marljivo poslušnete*” (8), “*ovem, koji me tiho i marljivo budu poslušali*” (9), “*ne dvojim, da me tiho i marljivo na slavu božju hoćete poslušati*” (10).

N a r r a t i o tj. kratki nacrt govora izrečen je u svim propovijedima već na samom kraju *exordiuma*, tako npr. (1) bit će govora o Kristovoj ljubavi spram ljudi (*od koje ljubavi*), ili (2): *kakovu mi nemu* (Kristu, op. F.P.) *vratiti i odvrnuti imamo ljubav*”, ili (3): “*i poklakam on* (Krist, op. F.P.) *se k nam tako približava, ada i mi, o kršćenici, približavajmo se k nemu, što da gorućejem hotenjem učinimo, nekoje samo koristi, koje nas na to mogu genuti, pred vas hoću dati*”, ili (4): “*Nakratkom, kojih stvarih i dugovanja spominak i opomenutje je ov sveti šakramentum, bude ovo moje govorjenje ...*”, ili (5): “*Od ove ada jestvine, kruto predrage, prevredne i presvete ... da se ovde ž num po milošće, a na drugom svetu po slave i dike budete vredni krepiti, hraniti i nasititi vekivekovma*”, ili (6): o ... *prevelike milošće* (Kristove, op. F.P.) ... *kanim je pred vas dati.*”, ili (7): “*... Manu? Quid est hoc? Manu? Što je to? ... Koliko budem moguć ... pretomačiti i povedati hoću što je ovo ...*”, ili (8): “*... koliko bole obnašanje i ponašanje samoga i pravoga tela Krištuševoga to isto i vnoga vekša dobra hoće učiniti i suproti nam izkazati, ako to ponizno, pobožno i zavetno po stari navadi i običaju svete matere cirkve budemo činili. Od kojega dugovanja i zrokov, zač to činimo, tiho i marljivo poslušnete*, ili (9): *Od stvari i dugovanja onoga, koje se je prede pripetilo, nego je ov sveti šakramentom učinjen, a to ove tri hote biti: gda ili koje vreme, gde ali kade i kako?* ili (10): *Potom od imen dobrote i jakosti ovoga svetoga šakramentoma nakanil sam vam nekoja povedati.*

Središnji dio propovijedi, a r g u m e n t a t i o , počinje u Belostenčevim propovijedima onim *probatio*, čiju jezgru čine dokazi (*probationes*) a kao prvi su - sukladno klasičnoj retoričkoj podjeli - navedeni *inartificiale probationum*. Biblijski se navodi kao i navodi svetaca, naime, ne mogu u ovoj vrsti književnosti držati primjerima umjetničke naravi, nego iskazima vjerskih (što će reći vjerodostojnih) svjedoka, jer potječu iz Svetog pisma koje je, kao Riječ Božja, *auctoritas divina*. Nakon biblijskih citata a “*na potvrjenje ovih*” (ali i kao ustupak publici)

slijede *artificiale probationum* tj. treći ili drugi⁶⁷ u toj podjeli (nakon *signa* i *argumenta*) – *exempla*. Riječ je o *historia* odnosno povijesnim *exempla*, koji su i inače najčešći u propovijedi, jer se temelje na istini (ili bar to fingiraju) i stoga su najuvjerljiviji. Obilje građe za ovu vrstu *exempla* donosi historiografska novelistika, tako npr. “*čudo veliko, koje se u Rimu za starih ljudi pripeti u vreme Šylle diktatora ...*” zatim a za “*unapridak dobro znanje*” i “*ako vam se ne žuri i ne uftraga posluhnete još malo, kakove šege, zakone, običaje i navade imaše nekoji staroga vremena narodi, kada kakove velike i vredne pogodbe i pati mej sobum činaše i zaveze od mira i prijateljstva obluževaše, koje obilno ovoga sveta hištorikuši izpisuju*” i potom spominje *Karmane* i *Skite* (1). Nadalje se navodi pelda *V Turingije*, onda primjer sv. Monike, majke sv. Augustina, Cezarijev⁶⁸ primjer o pobožnoj ženi koja “*vsaku nedelju je pričeshčala*” i “*od nedelje do nedelje je živela prez vsake druge jestvine*”, pa kad joj je biskup dao neposvećenu hostiju “*on čas lačna i gladna bila*”; Cezarijev *exemplum* o pobožnoj ženi koja je “*od svojega plebanuša prosila da ju pričesti i ne mogla isprositi, plačuč zdehnula*” pa ju je po smrti sam Krist pričestio; pelda iz “*hištorijah fratrov svetoga Dominika*” o blaženoj Imeldi iz Bononije, primjer o redovniku “*koji imaše u sebi zali duh*” - *ex lib. Apurr.*; *exemplum* o caru Konstantinu te Cezarijeva pelda o tolvaju (3). Uputa na bludnicu u već prije spomenutom primjeru *V Turingije* (“*od koje jur zgora u tretjem prodečtvu, Exemplo I. govorjahi*”), Cezarijev primjer (“*hotnica jednoga iz Rhenisa u francuskom orsagu i sv. Bernard*”), *exemplum* o nekom fratrau koji je trpio glavobolju sve dok se nije pričestio iz *Dist. 3. speculi exemp.* (6), primjer o *neveruvanoj* ženi i papi Grguru iz *In vita S. Greg.*, peldu o vragom opsjednutom čovjeku i ozdravljenju nakon pričesti *Tomasa a Kempisa*, *exemplum* o događaju u *Hercešije Bruxellensis*; pelda Sveti Hilariuš i devica iz *Legende aureae*, Jakoba de Voraginea (7), Herodotov primjer o navadama i običajima *Skita* (8), Plutarhov *exemplum* o Aleksandru (9). Pri tome valja naglasiti malobrojnost nebiblijskih *exempla*, koji se tek i možebitno navode nakon svega rečenog (“*oberh vsega jur rečenoga i naprej donešenoga i z ovemi peldami svedočim*”) a i kada su navedeni, prepričani su ukratko, tako da je *Bludnica iz Turingije* jedini cjeloviti *exemplum* u svih deset propovijedi. Iz rečenog proizlazi kako pelda u *prodečtvima* patra Ivana (koja je slušateljstvu i bila najzanimljivija, jer je često nadomještala zabavnu književnost) u funkciji onoga *docere* (poučiti), a ne onoga *delectare* (zabaviti) ili *movere* (potresti, ganuti), kao u propovjednika sklonijih obilnijoj literarizaciji propovijedi: “*da bole i očiteje razumeš, ter vsu*

⁶⁷ Iako klasična retorika dijeli umjetničke primjere u tri vrste: “*Omnis igitur probatio artificialis constat aut signis aut argumentis aut exemplis*” (Quint. 5, IX, 1), ipak neki teoretičari pribrajaju *signa* k *argumenta* te stoga govore o dva *artificiale probationum*: *argumenta* i *exempla*, kao i citirani Kvintilijan u sljedećoj rečenici: “*Nec ignoro plerisque videri signa partem argumentorum*” (Quint. 5, IX, 1).

⁶⁸ Caesarius von Heisterbach *Dialogus miraculorum* (oko 1225)

sumnu i dvojbu od tebe protiraš i odhitiš, nekoliko peldi iz svetoga pisma hoću ti na to donesti, posluhni dobro".

Zaključni dio propovijedi, peroratio, u Belostenčevim propovijedima obično počinje frazom "*da dokonjam* (spac. F.P.)" i prožet je biblijskim citatima ili pak, iznimno, *exemplom* (7.) iz kojih se nàdaje pouka (*docere*). U pravilu je – sukladno postavkama antičke retorike - riječ o nabrajanju biblijskih primjera (*enumeratio*): Post., Izl. (1), Mat., Filo., I. Kralj. (2), četiri primjera iz Gulielmuša (3), perifra-
stično nabrajanje biblijskih navoda o euharistiji (4), Ps. 147, David (5), Izl., Beda (6), David, Jeronim (8), Est. Broj., Ps., Mat., Izlaz., Ps., Ivan (9) i Post., Ivan, Sir. (10), koji se poentiraju *affectusom* (što Lőkös zove *himničkom jezičnom orkestracijom*⁶⁹) kao primjerice: emocijama prožetim mislima Ivana Zlatoustog o tome kako se vjernici blagujući tijelo Kristovo s njim sjedinjuju a što je dokaz neizrecive ljubavi Isusove spram njih o čemu pak sv. Bernard "*premilo zdihavajuć zakriča: A amor amorum! O sacramentum sacramentorum! O ljubav nad vsakom ljubavum! O šakramentume nad vsemi šakramentumi!*" (1.), ili emocijama nabijenim mislima o hostiji: "... o ti presveta i spasitelna hoštija, o ti čudan i prečudan šakramentum, o ti duš naših brašno, mlahavih jakost, slepeh svetlost, nevolnih, traplenih veselje, betežnih likarija i vračtvo. O ti ljubavi velike goruča peč, o zlamenje vse dobrote, o kruh anđelski, kruh žitka i življenja ... (2), ili upozorenjem sv. Pavla: *Qui indigne manducatur, iudicium sibi manducatur. Koji nedostojno jê, osuđenje si jê.*⁷⁰ O ada, duše verne, pazete i čuvajte se, da ne pristupite k ovomu svetomu šakramentu nedostojno (3), ili opomenom vjernicima zbog vječnog života bez grijeha ovom svetom sakramentu pristupaju i primaju ga, jer onda "*budete imali i potom u veke i bah bahoma da budete rados i veselje njegovo ukup ž nîm uživali, Amen* (4). Ili, naputkom: "*I zato hvali ga, diči ga, ljubi ga ze vsega tvojega srca, te mu dušu tvoju i telo preporučaj ...*", ili, opomenom da "*koji goder k ovomu svetomu stolu pristupiti hoče, i ne jur Nabukodonozorov, nego Kristuša Jezusa gost hoče biti, potrebno je i pače kruto prepovedano, da nema nijedne skrune niti truha u svoje duše*"(6). Ili, hvalom euharistije: "*O srečno združenje! O srečno sklopljenje! O presrečno pričešćanje i prijetje tela Kristuševoga!* (7). Ili, uputom da "*što i ostala dobra dela čineč žitak vekovečni hočemo zadobiti ...*" (8). Ili, opomenom da "*jestvina ... smrt je hudim i zalem, žitak i življenje večno dobrim i pobožnem*" (9). Ili, molba da "*često i gusto ovu likariju duhovnu i vračtvo prefino, stanovito i segurno duš našeh dostojno i vredno priijmljemo, ar to čineč, po jakosti i kriposti negovoj živeli*

⁶⁹ Lőkös, István *Propovijedi o euharistiji pavlina o. Belostenca u kontekstu propovjedništva sred-njeuropskog baroka* HFO, I. hrv. slav. kongres, zbornik radova, Zagreb 1997, s. 633

⁷⁰ *qui enim manducatur et bibit, iudicium sibi manducatur et bibit non diiudicans corpus* - Ad Chor. I 11, 29 (*Vulgata*) odnosno *Jer tko jede i pije, sud sebi jede i pije ako ne razlikuje Tijela* - I. Kor. 11, 29 (*Biblija*, KS)

budemo u veke z Kristušem i ž nim se u radosti i raju večnom vekivekoma veselili, Amen." (10).

Belostenec si dopušta stanovitu *licentiu poeticu* u prijevodima latinskih biblijskih citata, koji su često puta više njegove parafraze, negoli doslovni prijevodi, tako primjerice, biblijski citat iz Iv. 3, 16: "*Sic Deus dilexit mundum, ut filium suum unigenitum daret*" (Vulgata) tj. "Uistinu, Bog je tako ljubio svijet te je dao svoga Sina Jedinorođenca ..." (Biblija, KS) prevodi kao: "Tako je ljubil i miluval predobri Gospodin Bog otac ovoga sveta ljudi, da Sina svojega jedino-rođenoga a predragoga, Ježuša, je dal ..." pri čemu su spacionirane riječi Belostenčevi dodaci, dok umjesto riječi *mundum/svijet* imamo perifrazu *ovoga sveta ljudi* ili Iv. 13, 1: "... *cum dilexisset suos, ... in finem dilexit eos*" (Vulgata) odnosno "... *budući da je ljubio svoje, ... do kraja ih je ljubio*". (Biblija, KS) prevodi kao: "Kako je počel ljubiti svoje, tako ravno tija do svršetka i skončanja sveta hote nje lubiti i miluvati", gdje ponovo imamo biblijskom navodu dodane riječi odnosno umjesto fraze *in finem/do kraja* – perifrazu: *do svršetka i skončanja sveta* itd.

Isto tako, pater Ivan kojiput suptilnom stilizacijom biblijskih *peldi* literarizira svoja *prodečtva*, kao primjerice na fabulativno-kompozicijskom planu, literarnim sižeom herojsko-epske provenijencije o "mladencu onom Egipćiomcu sluge Amalečite, koji je na toliko opešal bil, da je pomankaval i zamiral i to za radi toga, što tri dni ne jel i koji kada bi bil od Davida kruhom okrepljen i nasičen, vođ i harambaša be učinjen vojske Davidove i potom neprijatele pobi i zatre, ter vas plen i oderu ote ino oslobodi", dok u biblijskom primjeru⁷¹ Egipćanin, sluga jednog Amalečanina, samo dovede Davidovu vojsku do Amalečana te nema govora da bi postao jedan od ratničkih vođa Davidove vojske. Ili pak poetizacijom (figuralizacijom) na planu iskaza, kao npr. san Midjana: "Vidal sam, veli san ili senj, i vidlo mi se je, kakoti kruh pepelnjak ili pogača iz ječmena, da bi se valjala i u tabor madijanski dovaljala, i kada bi bila došla u šator pobila ga je i rastepla ino zevsema zemljum izjednačila" vs. Biblija: "... Usnuo sam kako se pogača ječmenog kruha kotrlja u midjanski tabor: dokotrlja se do jednog šatora i pogodi, a šator pade, prevrnu se"⁷² odnosno "Elizejušu proroku ... legal je i prosterl se je zverhu deteta, i položil je vusta svoja oberh vust njegovoh i otči zverhu oči njegovoh i ruke oberh ruk njegovoh, slučil se je zverhu njega i stopilo se telo deteta i ožilo je" vs. Biblija: "Zatim se pope na postelju, leže na dječaka, položi svoja usta na njegova usta, svoje oči na njegove oči, svoje ruke na njegove ruke; disao je nad njim te se ugrijalo tijelo dječakovo. Potom ustade i prošeta se po kući tamo-amo, zatim se opet pope i disaše

⁷¹ Sam 1

⁷² Suci 7

nad njim. A dječak tada kihnu sedam puta i otvori oči”⁷³

Usporedimo li pak s e d m o Belostenčevo prodečtvo i Zagrepčevu propovijed na *Drugu nedelju po Trojakeh* na istu temu (*perikopa: Caro mea vere est cibus. Telo moje stanovito je jestvina*) uočiti ćemo već u *exordiumu* različitost baroknog procedea dvojice propovjednika. Zagrebec prvo *gradacijskim gomilanjem* navodi niz čuda poganskih pisaca (Seneka, Galen, Adrijan Juniije, Aulije Geliije, Arhimed, Strada etc.) da bi potom *kontrastnim paralelizmom* usporedio navedena čuda s čudom koje “*prez kraja i konca vekšega čuda je vredno ono delo mudrosti i dobrote Božanske proti grešnomu človeku izkazano, kada najmre svoje Presv. Božansko Telo vu maljahnu droptinicu kruha je postavil i nam na duhovnu hranu ostavil*”⁷⁴ i sve to potkrijepio navodima sv. Augustina, sv. Franje, sv. Tome, sv. Ćirila, Tome Kempenca, Ivana Zlatoustog i Kornelija Lap. te završio biblijskim citatima iz Ljetopisa I, 13. o nošenju Božjeg Kovčega, Uzovoj smrti i sklanjanju Kovčega kod Obed-Edoma Gitejca; sve to na š e s t stranici teksta! Belostenec naprotiv, skromnim pripovjednim stilom na j e d n o j stranici opisuje sedam čuda mane tj. kruha koju je Jahve dao izraelskom narodu u pustinji. Izraelci su se pitali: *Što je to?* a pater Ivan daje sedmerostruki odgovor. Mana je čudo zvano anđeoski kruh (*panis angelorum*), kako je pjevao David.⁷⁵ Drugo je čudo “*one mane, nekoji več, nekoji manje na polje nabrašē, doma ništar; manje, nijedan več na glavu ili vsaku personu, nego meru gomor nahajaše*”⁷⁶ Treće je čudo “*što je slatkoču vseh ostaleh jestvin, koje je gdo želel, imaše*”. Četvrto je čudo “*što na drugi dan ostavlena, očervivela je, samo zvana petka, u koji duplom su morali nabrati tj. i za sobotu, koju ne opadala*”. Šesto čudo je “*što je vsekrate četrdeset let, koliko v lete, toliko v zime, v protuletju i v jeseni - opadala je vsaki dan zvana sobote*”. Sedmo čudo “*što polag zapovedi Božje jeden mertuk gomor, položen u jednu zlatu posudu i potom u one zlate posude na vekovečni spominak, postavljen vu onu arku pogodbe Božje vnoga i prevnoga leta, stala je i obstala nepohabljena, niti je zegnila, nego cela i friška bila. Na koncu se poentira zlamenom (simbolom) tj. poveznicom s Kristom i njegovim čudom preobrazbe tijela u kruh a krvi u vino: “I znate li ona mana zlamenuvaše? Stanovito ništar drugo, nego ov božanstveni, nebeski i presveti šakramentom, pravu jestvinu i pitvinu duš našeh”*.

⁷³ 2. Kralj. 4

⁷⁴ Zagrebec, Štefan *Hrana duhovna V*, str. 15

⁷⁵ *panem angelorum manducavit homo; /cibaria misit eis ad abundantiam.* - Psal. 78 (77), 25 (Vulgata) odnosno Čovjek blagovaše kruh Jakih; on im dade hrane do sitosti. - Psal. 78, 24 (Biblija KS).

⁷⁶ *Feceruntque ita filii Israel; et collegerunt alius plus, alius minus.* 18 *Et mensi sunt ad mensuram gomor; nec qui plus collegerat, habuit amplius, nec qui minus paraverat, repperit minus, sed singuli, iuxta id quod edere poterant, congregaverunt.* - Izlaz. 16, 17-18 (Vulgata) odnosno Izraelci tako uradiše. Neki nakupe više, neki manje. Kad su izmjerili na gomer, pokazalo se da nije ništa preteklo onome koji bijaše nakupio mnogo, a niti je nedostajalo onome koji bijaše nakupio manje: svatko je nakupio koliko mu je trebalo za jelo. - Izlaz. 16, 17-18 (Biblija KS).

Belostenčeva je uporaba baroknih *exempla* vrlo štedljiva (kada ih i rabi, tada uvijek s osloncem na Bibliju), jer se boji da ne bi tkogod pomislio kako su propovjednikovi “umjetnički” argumenti njegove izmišljotine ili pak samo “fabule” i “pripovijesti”: “I da možibiti koji zmed va ne bude štimal, da bi ove hištorije napred donesene ja samo do sebe zmislil ili da bi samo kakove gole fabule i pripovesti bile, nahodim ja ne nekoje i štem i u svetom pismu prilične dugovanjem. Zač stvari narave i nature odurne i koje se človečanstvu ne dostoje, Bog niti ljubi niti hoče imati”.⁷⁷ Tomu sljedimice, *pelde* su u propovijedima patra Ivana vrlo često koncizno prepričane (ne i ispričane!) i više u funkciji onoga *docere* (poučiti) a manje onoga *delectare* (zabaviti) ili *movere* (potresti, ganuti).

Glede *ornatusa* pak, literaturom se provlači teza utemeljena na davnoj ocjeni Horanyija (“*Sermones illyrico idiomate de SS. Corpore Christi: & cum secunda orationisque elegantia plurimum valeret*”⁷⁸), detaljnije variranoj u Hadrovicsevoj studiji: “*Diese typischen Barockpredigten sind in einem sonderbar verschnörkelten Stil gehalten, dem die üppige Häufung nicht nur einzelner Satzteile, sonder auch ganze Sätze eigen ist. B., als Prediger findet ein besonderes Gefallen daran, alles, was er sagen will, in ein prachtvolles Gewand zu kleiden. Die Personen erwähnt er selten ohne einige Epitheta, für jeden Begriff findet er mehrere Ausdrücke, jede Handlung wird bei ihm durch mehrere Zeitwörter ausgedrückt. Alles, was er erklärt, will er überdies mit Gleichnissen ausschmücken, oder durch Antithesen anschaulicher machen*”⁷⁹ te produbljenoj raščlambama koje su na vidjelo iznijele prije svega bogatstvo kontaktnih sinonima (kao jezičnog,⁸⁰ ali stilskog fenomena⁸¹) a onda i “obilje izraza” i “gomilanja riječi”,⁸² kao i Belostenčevu “*bujnome dugačkome retoričkom izrazu i naglašenoj uporabi stilskih figura*” ili pak postavke o njevovoj “*baroknoj dramatičnosti, perifrastičnosti i slikovitosti*” odnosno “*svečanoj perifrastično razigranoj konstrukciji Bilostenčeve barokne manire*”.⁸³ Temeljem u ovom radu provedene raščlambe ne mogu se Belostenčeve propovijedi okarakterizirati kao djelo tzv. zrelog ili visokog baroka: jedna jedina cjelovita *pelda* (*O bludnici iz Turingije*), više propovijedi bez ijednog baroknim procedéom strukturiranog *exempluma* (2, 4, 5, 10) ili s jednim ukratko navedenim (8, 9), izočnost razgranatih gomilanja (*cumulatio ili amplificatio*), bogate alegoričnosti sa simboličnošću odnosno horizontalne ili vertikalne antitetičnosti, najrječitije govore u

⁷⁷ *Sacri ... nav. dj. s. 49*

⁷⁸ Horányi, Alexius *Memoria Hungarorum et provincialium Viennae 1775*, s. 272

⁷⁹ Hadrovics, *Zur Geschichte ... nav. dj. S. 34*

⁸⁰ Vončina, *Leksikografski ... nav. dj.*

⁸¹ Mihanović-Salopek, Hrvojka *Struktura i stilistika baroknih propovijedi Ivana Bilostinca Gazophylacium 1-2*, 2005. odnosno *Ista: Iz duhovnog perivoja* Zagreb 2006.

⁸² Šojat, Olga *Ivan Belostenec* Zagreb 1978. (separat časopisa KAJ) s. 6

⁸³ Mihanović-Salopek, *Struktura ... nav. dj. s. 96, 98, 99*

prilog ovoj tvrdnji, što je nazornije pokazala usporedba s tijelovskom propovijedi Štefana Zagrepca. Naime, Belostenčeve su "barokne girlande",⁸⁴ kao npr. kontrastno gomilanje atributa (kralj David vs. *Mifibožet*/Meribaal) ili nizanje elativnih atributa (opis biblijske djevice Rebeke) prije iznimke, negoli pravila u njegovim *prodečtvima* i više ornament negoli "načelo organizacije teksta".⁸⁵ Ovo, dakako, ne znači da je "*priroda Belostencu uskratila izrazite oratorske sposobnosti*",⁸⁶ nego prije retoričku suzdržanost jednog visokog pavlinskog dužnosnika (prior, definator generalis, administrator, vicarius provincialis etc.), njegovu bojazan da barokno obilje dodataka i ukrasa ne preraste pravu propovijed. Jer, propovjednik koji o sakramentu euharistije kaže: "*Tako i ov sveti šakramentom nam se daje, doklamgodar vu ovoga sveta puščine živemo, ale kako ž ne izidemo po smrti i u nebesko ono vekvečno očinstvo pridemo, jestvina ova već nam se ne bude davala, niti veče budemo u peldah, prilikah i spodobah, nego jur lice na lice Boga budemo videli*" ili "*Gdo li rečmi izgovoriti, alé razumom i pametjum premisliti? Gdo perom izpisati onu stvar hoče, koja je tako velika, visoka, gluboka, široka neúhičena i nedostigñena ter nedosegñena, da na né izgovorjenje i izpisanje duhom oném nebeském, t.j. anđelom reči pomankavaju?*" – neće biti retorički nenadaren. Isto tako, suptilna stilizacija biblijskih primjera, više parafraziranje negoli prevođenje biblijskih citata te bogata i jezično-kreativna kontaktna sinonimija najzornije svjedoče o Belostenčevoj hotimice suzdržanoj literarnoj nadarenosti.

Iz raščlambe se nádaže da je Belostenec očevidno imao na umu retorička teorijska načela i njima se na stanoviti način rukovodio u strukturiranju *partes orationis* svojih *prodečtava* (1. *exordium*, 2. *naratio*, 3. *argumentatio* (s uključivim *probatio* i *applicatio*) i 4. *epilog/peroratio*) uz iznimku specifičnog *exordiuma* koji svojom jasnom odijeljenošću od ostatka propovijedi i grafičkom omeđenošću uvodnom i ponovljenom perikopom te kratkim nacrtom govora (*narratio*) odstupa od uobičajene sheme.

Što se pak *ornatusa* tiče, on je zbog izočnosti razgranatih gomilanja (*cumulatio ili amplificatio*), bogate alegoričnosti sa simboličnošću odnosno horizontalne ili vertikalne antitetičnosti, kao i baroknim procedéom strukturiranih exempla, više barokno skroman negoli tipičan, što je jedini zamijetio Kombol.⁸⁷ Ono što si pater Ivan, kao vrstan jezikoslovac, dopušta jest njegova suptilna stilizacija (sta-

⁸⁴ Mihanović-Salopek, *Struktura ...* nav. dj. s. 98

⁸⁵ Kravar, Zoran *Pojam baroka u hrvatskoj znanosti o književnosti i njegove primjene* Treći program HR 61/62 Zagreb 2002., s. 33

⁸⁶ Šojat, Olga Ivan Belostenec ... nav. dj. s. 6

⁸⁷ "zato u svojim *Deset propovjedi o euharistiji* (1672.) sa svojim dobro građenim rečenicama, jasnoćom u izlaganju i bogatstvom, a k a d k a d i k i ć e n o š ć u f r a z e (spac. F.P.) ostavio znatan primjer našeg crkvenog govorničtva u doba baroka" - Kombol, Mihovil *Hrvatska književnost do narodnog preporoda*, Zagreb 1945., str. 271

novita *licentia poetica*) zadanog teksta a što se ogleda prije svega u prijevodima latinskih biblijskih citata, koji su više njegove parafraze, negoli doslovni prijevođi, stilizaciji pojedinih biblijskih primjera te u kontaktnoj sinonimiji.

Glede uvodne dileme, istina je negdje između dviju proturječnih tvrdnji: *prodečtva* patra Ivana nisu “die typischen Früchte des kirchlichen Hochbarocks”,⁸⁸ ali ne stoji ni da su “kao književno djelo jedva interesantne”.⁸⁹ Belostenčeve se *Tijelovske propovijedi* mogu okarakterizirati kao ranobarokne, s naznakama bogata baroknog *ornatusa*, koji se ipak razlikuje od “zlatnog doba” kajkavskog baroka, tj. Habeličevih traktata ili Zagrepečevih propovijedi.

THE EARLY BAROQUE PRODEČTVA (SERMONS) OF PATER BELOSTENEC

By Franjo Pajur, Zagreb/Burgenland

Summary

Besides the extensive and posthumous dictionary *Gazophylacium*, the Pauline Ivan Belostenec is also the author of ten sermons linked with The Body Day holiday, probably created in the week of the holiday in 1669, and not between 1662 and 1671. The initial oral version of the sermon probably differed from the printed one, because the latter is characteristic for the numerous Čakavian words and the hybrid language used (Kajkavian-Čakavian with traces of Štokavian) which show that the *prodečtva* was published in order to be understood by all. This paper is the effort to determine the baroque characteristics of Belostenec's *prodečtvas*. Firstly, it is considered whether the sermons of pater Belostenec are structured in the typical rhetoric pattern of a baroque sermon that is still relying on the system of antique rhetoric, i.e. are they characteristic for the typical baroque *ornatus*. On basis of division it may be assumed that Belostenec evidently had rhetoric theoretical principles in mind and in a certain way he was directed by them in structuring his *prodečtva partes orationis*, with the exception of a specific exordium that differs from the usual pattern being clearly divided from the rest of the sermon with grafically bound introductory and repeated *pericope*, and with a short summary of the *narratio* it differs in respect to the usual pattern. In the same manner, as a particularity, pater Ivan allows himself a certain *licentia poetica* in the translations of biblical quotes, that are rather more like his own paraphrases than literal translations, as is also the case in respect to the stylization of certain biblical examples.

In respect to *ornatus*, on the other hand, and based on the extention of contact synonyms often mentioned in literature, Belostenec's sermons cannot be characterized as work

⁸⁸ Hadrovics, *Zur Geschichte ...* nav. dj. S. 16

⁸⁹ Vončina, *Leksikografski ...* nav. dj. str. VI

belonging to the mature or high level baroque: by having just one single pelda, several sermons without a single exemplum of baroque structured procédé, the absence of diversified cumulation (cumulatio or amplification), rich allegorical character with symbol quality, i.e. horizontal or vertical anti-ethical value are all characteristics that add to the said assertion. This, of course, does not mean that nature had deprived Belostenec of "pronounced oratorical talents" but rather points to the highly positioned Pavline official, who was restrained in rhetoric and his fear that the baroque richness of attributes and ornaments should outgrow a real sermon. On basis of the elaborated it may be presumed that Belostenec's Body Day sermons belong to early baroque, i.e. with traces of the rich baroque ornatus. However, it is still different in respect to the "golden era" of the Kajkavian baroque (Habdelić's tractates or Zagrebač's sermons), and this was certainly shown by the comparison of Belostenec's exordium with the corresponding Zagrebač's one.

Key words: Belostenec, baroque sermon, rhetoric pattern, ornatus